

Матвєєва Юлія Іванівна
кандидатка юридичних наук, старша викладачка кафедри
загальнотеоретичного правознавства і публічного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Особливості лінгвістичного вираження принципів права

Features of the linguistic expression of the principles of law

«Актуалізація пошуків точок перетину правової сфери з іншими площинами життя людей, що надає потужного поштовху розвитку методології права, зумовлює виникнення усе нових дослідницьких напрямів... Юридизація методологічних надбань, суміжних з правознавством, суспільних та гуманітарних наук дозволяє збагатити сучасне бачення права. Одним із нових напрямів «прикордонних» досліджень правової сфери є юридична лінгвістика, що виникла як система знань про мовні детермінанти права. Розвиваючись паралельно з загальною лінгвістикою, що здійснила прорив у другій половині ХХ ст., юридична лінгвістика не просто продемонструвала, якою має бути мова законодавства, у чому специфіка правової риторики та які особливості має синтаксис правової норми, але і поставила цілий комплекс питань про структурування правової сфери мовними засобами»¹.

Існує відома думка, що юристи всіх країн і часів говорять однією і тією ж мовою, оскільки, за влучним виразом американського вченого Г. Дж. Бермана, «римське право Юстиніана забезпечило західно-європейських юристів основною термінологією»².

Споріднена для юристів мова – це, звичайно, латинська. Окрім того, у сучасному міжнародному спілкуванні особливу вагу відіграє англійська мова, що породжує значну експансію англіцизмів у національних мовах.

Однак питання мови у праві і мови права – набагато глибші. «На думку сучасних дослідників, основна проблема, що постала перед лінгвістикою як наукою про мову у ХХІ ст. – це співвідношення мови як системи і мови як діяльності. Ця проблема повернула філософію мови до вітгенштейнівських питань штучної та натуральної мови. Для правової сфери штучна та натуральна мова є не просто метафорами <...> У цьому сенсі можна говорити про проблематику невідповідності мови закону і мови права, з одного боку, та мови права і мови юристів – з другого. Ще одна, не менш складна дихотомія з'являється при аналізі мови юридичної практики та мови юридичної науки»³.

¹ Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 87–88.

² Берман Г. Дж. Право і революція. Формування західної традиції права. Київ: IRIS, 2001. С. 145.

³ Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 89.

Саме під впливом філософії мови сформувалася аналітична юриспруденція — потужний дослідницький напрям, який цікавився насамперед природою лінгвістичних аспектів правових аргументів у суді, інтерпретацією та лінгвістичним аналізом законів.

Мова права має два ключових завдання:

- 1) створити лінгвістичний простір;
- 2) стати засобом взаєморозуміння, спілкування соціальних суб'єктів у правовому полі⁴.

Насамперед це досягається за допомогою формування системи правових понять. Саме правові поняття виконують інтегративну функцію, виступаючи своєрідними компонентами мови права. Правові поняття ми сприймаємо через розуміння їх змісту. З погляду уживаності правових понять ключову роль відіграє така їхня властивість, як значущість. Правове поняття має бути обґрунтованим, прийнятим правниками в рамках певного мовного дискурсу. Воно має бути наповнене певним змістом і бути завершеним. Тільки тоді ми говоримо про чіткість, повноту, ясність як критерії визначеності і зрозумілості мови для адресата.

У цьому контексті розроблення наукової термінології, якою позначаються певні поняття, видається надзвичайно важливим, водночас — непростим завданням. Адже що таке термін? Слово, значення якого однозначно обмежене, оскільки під ним розуміється цілком визначене поняття. Термін завжди є чимось штучним, оскільки слово з метою надання йому смислового змісту вилучають із повноти його значень і закріплюють за певним поняттям. Порівняно із живим життям значень уживаних у мові слів — життям, для якого суттєво властива певна широта коливаний — термін є ніби закам'янілим словом, а термінологічне вживання слова — це ж своєрідне насильство над мовою⁵.

За допомогою мови права ведеться юридичний дискурс. На думку Г.-Г. Гадамера, «зрозуміти те, що нам говорить інший, означає дійти взаєморозуміння в тому, що стосується суті справи <...> весь цей процес — процес мовний <...> герменевтика розуміння, спроба оволодіти розумінням як мистецтвом, а це і є темою герменевтики — традиційно належить до сфери граматики й риторики. Мова — це те середовище, де відбувається процес обопільної домовленості співбесідників і виникає обопільне розуміння з приводу самої справи»⁶. Мова — універсальне середовище, в якому здійснюється саме розуміння. Способом такого здійснення є витлумачення... Проблема мовного вираження є проблемою самого розуміння. Кожне розуміння — це витлумачення, а кожне витлумачення розгортається в середовищі мови, яка, з одного боку, прагне виразити у словах сам предмет, а з другого — є мовою самого тлумача⁷.

Та своєрідною спільною мовою для юристів, навіть якщо вони спілкуються різними мовами, є розуміння єдиних засадничих понять про право. На мою думку, такими є, зокрема, уявлення про принципи права.

⁴ Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції: монографія / за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 93.

⁵ Гадамер Г.-Г. Істина і метод. Київ: Юніверс, 2000. С. 384.

⁶ Там само. С. 355.

⁷ Там само. С. 360.

Принципи мають своє особливе значення як певні ціннісні засади, орієнтири розвитку правової матерії. Принципи права своє походження отримали у практичній юридичній діяльності. Важливе у їх розумінні – їхнє сутнісне наповнення. І хоча принципи права, як і саме право – є динамічними поняттями, певне усталене значення вони отримали у багатомісячній практиці їх застосування: *Non bis in idem*, *Nullum crimen sine lege* і т. д.

Однак, на жаль, як у Конституції України, так і в окремих законах виникають термінологічні, на моє переконання, некоректні формулювання. Чи є верховенство права принципом, чи значно вагомішим всеосяжним юридичним конструктом, який, як ми це знаємо із відомих документів Венеційської Комісії Ради Європи (Доповідь 2011 р., Звіт-2016) складається із низки принципів (складових, ознак тощо).

Видається, що принципи можна пояснити за допомогою більш усталених правових конструктів, своєрідних аксіом, формул: не двічі за одне й те ж правопорушення (*Non bis in idem*), заборона зворотної дії нормативних актів у часі і т. ін.

Тому пропонуються ті поняття, які традиційно у вітчизняних наукових дослідженнях називають принципами, як-от: справедливості, рівності, свободи, гуманізму, розумності, добросовісності тощо, називати не принципами, а більш фундаментальними поняттями – цінності. Адже, наприклад, те ж поняття справедливості неможливо звести у певне більш-менш визначене формулювання, але у кожному конкретному випадку справедливість буде визначатись за допомогою різних критеріїв: адекватного (пропорційного) обмеження прав людини, збалансованого рівня оплати праці, співмірного до характеру правопорушення покарання і т. ін.

Важливого значення при цьому набуває тлумачення – процес наповнення того чи іншого поняття змістом. А на цей процес впливає здатність суб'єкта тлумачення використовувати вдалі аргументи. Саме тому у сучасній правничій науці вироблений такий підхід до розуміння права: «Право як складна система містить у собі багато елементів історичного, духовного, ностальгічного, інструментального, владно-примусового характеру, кожен з яких може виходити на перший план залежно від культурної ситуації, міркувань необхідності, терміновості, випадковості та інших подібних причин. І з їхньою множинністю перекриваються і переплітаються два виміри правової системи – **лінгвістичний та аргументативний**, з якими ми стикаємося щоразу, коли намагаємося діяти в її межах. З одного боку, мова <...> є постійним вбранням правових явищ, з іншого боку, логіка та інші форми міркування так чи інакше контролюють спосіб роботи з мовою і над мовою для того, щоб підтримати певну життєздатність і стабільність правової системи, незалежно від постійних змін у її застосуванні до тих соціальних феноменів, які вона прагне регулювати»⁸.

Таким чином, для розуміння принципів права, як і інших правових понять важливого значення набувають лінгвістичні аспекти наповнення їх реальним змістом (за допомогою інструментів юридичної аргументації) залежно від особливостей кожної життєвої ситуації.

⁸ Stone Ju. Legal System and Lawyers' Reasoning. Stanford, Stanford University. Press, 1964. P. 29.